

ՇԱՀԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՎԵՐԱՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐԱՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄ» (1966–1967) ԵՎ «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՎԵՐԱՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ» (1969–1971) ԸՆԴՀԱՍՏԱԿՅԱ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

DOI: 10.24234/journalforarmenianstudies.v4i71.213

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացվում է «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» (1966–1967) և «Հայաստանի վերամիավորման միություն» (1969–1971) ընդհատակյա կազմակերպությունների համադրական վերլուծությունը՝ դիտարկելով դրանք որպես խորհրդահայ այլախոհության մեջ ազգային վերամիավորման գաղափարի մարմնավորում: Երկու կառույցներն էլ վերամիավորման գաղափարը դարձրել էին իրենց գործունեության առանցքային նպատակ, ինչը արտահայտված էր ինչպես ծրագրային առաջնահերթություններում, այնպես էլ կազմակերպությունների անվանումներում: Նրանց գործունեության հիմնական ուղղությունները ներառում էին Հայաստանի տարածքային ամբողջականության վերականգնումը, Հայոց ցեղասպանության մասին բարձրաձայնումը և պատմական արդարության հաստատումը:

Համադրական վերլուծության արդյունքում հիմնավորվում է, որ «Հայաստանի վերամիավորման շարժումը» և «Հայաստանի վերամիավորման միությունը» ներկայացնում են նույն գաղափարական հոսքի երկու տարբեր դրսևորումներ: Դրանք առանձնանում են գաղափարական, կառուցվածքային և անվանական բազմաշերտ ընդհանրություններով՝ դառնալով խորհրդահայ ազգային-քաղաքական այլախոհական շարժման կարևորագույն փուլերից մեկը:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. այլախոհություն, «Հայաստանի վերամիավորման շարժում», «Հայաստանի վերամիավորման միություն», Հայոց

ցեղասպանություն, Ղարաբաղ, Նախիջևան, Հայոց լեզու, «Դատական կատակերգություն»:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1960-ական թվականներից Խորհրդային Հայաստանում սկսեցին ձևավորվել քաղաքական այլախոհության այն ուղղությունները, որոնք դարձան ազգային-քաղաքական պայքարի գաղափարական հիմքը: Խորհրդահայ այլախոհական շարժումը ուներ երեք հիմնական գաղափարական առանցք՝ Լեոնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի վերամիավորումը Մայր Հայաստանին, հայոց լեզվի պետական կարգավիճակի և ինքնության պահպանությունը, ինչպես նաև Հայաստանի անկախության վերականգնումն ու մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը: Այս ուղղություններն ամբողջացնում էին խորհրդահայ այլախոհական շարժման գաղափարական համակարգը՝ դառնալով դրա քաղաքական և բարոյական բնութագիրը սահմանող առանցքային դրույթներ (Հարությունյան Շ., 2024):

Նշված գաղափարներն արտացոլված էին Խորհրդային Հայաստանի գրեթե բոլոր ընդհատակյա խմբերի և կազմակերպությունների ծրագրերում, նպատակներում ու գործելաոճում: Մասնավորապես՝ Ղարաբաղի և Նախիջևանի վերամիավորման պահանջն առանձնահատուկ տեղ էր զբաղեցնում, դառնալով ոչ միայն քաղաքական պահանջատիրության, այլև ազգային ինքնագիտակցության պահպանման ու վերակենդանացման խորհրդանիշ: Այս գաղափարը՝ որպես ազգային-քաղաքական պայքարի առանցք, իր հետևորդներն ուներ բոլոր շարժումներում, սակայն խորհրդահայ այլախոհական միջավայրում ձևավորվեցին նաև կազմակերպություններ, որոնք այն դարձրեցին իրենց գոյության և գործունեության գլխավոր գաղափարախոսական նպատակ:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ հետաքրքրություն են ներկայացնում «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» (1966–1967 թթ.) և «Հայաստանի վերամիավորման միություն» (1969–1971 թթ.) ընդհատակյա կազմակերպությունները, որոնք ազգային վերամիավորման գաղափարը ոչ միայն

դրել են իրենց գործունեության առանցքում, այլև արտացոլել են այն սեփական անվանման մակարդակում: Նշված կառույցների ծրագրային և գործնական գործունեության առանցքային բովանդակությունը կազմել են Հայաստանի տարածքային ամբողջականության վերականգնման, Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և պատմական արդարության վերականգնման հիմնահարցերը:

Պետք է ընդգծել, որ նման գաղափարական ուղղությունն որդեգրած ընդհատակյա-այլախոհական կազմակերպություններ Խորհրդային Հայաստանում գործել են նաև ավելի վաղ կամ նույն ժամանակահատվածում: Դրանցից կարելի է նշել «Հայ երիտասարդների միություն» (1962–1963 թթ.), «Հայ հայրենասերների միություն» (1967–1968 թթ.) և «Հանուն Հայրենիքի» (1968 թ.) կազմակերպությունները, որոնք իրենց հերթին դարձել են գիտական հետազոտությունների առարկա՝ որպես խորհրդահայ քաղաքական այլախոհության դրսևորումներ:

Սույն հոդվածում անդրադարձ է կատարվում հատկապես «Հայաստանի վերամիավորման շարժման» և «Հայաստանի վերամիավորման միության» համադրական ուսումնասիրությանը, ինչը պայմանավորված է երկու կազմակերպությունների միջև առկա բազմակողմ ընդհանրություններով: Դրանք դրսևորվում են ոչ միայն գաղափարական-ծրագրային մակարդակում, այլև կառուցվածքային, կազմակերպական և նույնիսկ անվանական նմանությամբ, ինչը թույլ է տալիս դրանք դիտարկել որպես նույն գաղափարական հոսքի երկու արտահայտիչ դրսևորումներ:

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հետազոտությունը իրականացնելիս հիմնականում կիրառվել են պատմական, պատմահամեմատական և աղբյուրաբանական մեթոդները, ինչը թույլ է տվել բազմակողմանիորեն դիտարկել «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» (1966–1967) և «Հայաստանի վերամիավորման միություն» (1969–1971) ընդհատակյա կազմակերպությունների ձևավորման, գաղափարական ուղղվածության և գործունեության առանձնահատկությունները: Հետազոտության

շրջանակում կարևոր տեղ է հատկացվել պետական և անձնական արխիվային նյութերի խորքային ուսումնասիրությանը:

ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

«Հայաստանի վերամիավորման շարժում» ընդհատակյա կազմակերպություն

1966–1967 թթ. Խորհրդային Հայաստանում այլախոհական գործունեություն է իրականացրել «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» ընդհատակյա կազմակերպությունը: Կազմակերպության անվանումը և գաղափարական առաջնահերթությունները բացահայտորեն արտացոլում էին հայրենասիրական շրջանակներում այդ տարիներին տիրող հասարակական-քաղաքական տրամադրությունները: Այն իր գործունեության կենտրոնում դրել էր ազգային հիմնախնդիրների բարձրաձայնումը և դրանց լուծմանը նպաստող գործնական քայլերի իրականացումը: Այս շրջանակում բնական էր, որ ազգային հարցերով մտահոգված այլախոհական մյուս խմբերի նման, կազմակերպությունը նույնպես իր ծրագրում ընդգրկել էր Լեոնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի վերամիավորման, ինչպես նաև Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և հիշատակի պահպանման հիմնահարցերը:

Կազմակերպության անդամները, կարողանալով գտնել տպագրական հարմարանքներ, 1966-1967 թթ. ընթացքում պատրաստել և տարածել են Ղարաբաղի և Նախիջևանի խնդիրներին և Հայկական հարցին անդրադարձող թռուցիկներ: Այդ թռուցիկների միջոցով, այլախոհական այս խմբի անդամները բարձրաձայնել են, որ խորհրդային կառավարությունը միտումնավոր չի լուծում Հայկական հարցը, այն օգտագործել է խորհրդա-թուրքական դիվանագիտության մեջ՝ ի վնաս հայ ժողովրդի, և ոտնահարել է հայ ժողովրդի իրավունքներն ու նվիրական զգացմունքները (**Հարությունյան Վ., 2014**):

Պարույր Հայրիկյանի անձնական արխիվում պահպանված թռուցիկի օրինակներից մեկը հնարավորություն է տալիս վերականգնել կազմակերպության նպատակադրումների և խնդիրների լուծման վերաբերյալ ունեցած պատկերացումներն ու մոտեցումները: Թռուցիկը ստորագրված է «Հայաստանի

վերամիավորման շարժման կենտրոնական խորհրդի անունից», ինչը վկայում է կազմակերպության ներքին կառուցվածքի և ներկայացուցչական մարմնի գոյության մասին: Թռուցիկի բովանդակության ուսումնասիրությունը բացահայտում է, որ կազմակերպությունը Լեոնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի՝ որպես պատմականորեն հայկական տարածքների, Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորումը դիտարկել է որպես քաղաքական նպատակ, որի իրականացումն առավել արդյունավետ էր պատկերացվում Խորհրդային Հայաստանի կառավարության միջոցով: Տեքստում առաջ է քաշվում համախմբման և աջակցություն ցուցաբերելու կոչ՝ նպատակ ունենալով ուժեղացնել հանրային աջակցությունն այնպիսի քաղաքական գիծ որդեգրելու համար, որը հնարավորություն կտար Խորհրդային Հայաստանի ղեկավարությանը Մոսկվայում պաշտպանել վերամիավորման հարցում հայկական շահերը: Թռուցիկի վերջում, մասնավորապես գրված է. «Ցույց տանք մեր աջակցությունը Հայաստանի կառավարությանը՝ Ադրբեջանի մեջ մտցված հայկական հողերը Հայաստանին վերամիավորելու հարցում: Մեկ անգամ ցույց տանք Հայկական հարցի արդարացի լուծման համար պայքարելու մեր անսասան կամքն ու պատրաստակամությունը» (Պարույր Հայրիկյան անձնական արխիվ):

1967 թվականին Պետական անվտանգության կոմիտեն (ՊԱԿ) ձեռքակալեց «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» ընդհատակյա կազմակերպության անդամներին՝ Մարտին Նալբանդյանին, Ալբերտ Ղուբասարյանին, Մուրիկ Մարգարյանին, Մկրտիչ Մովսիսյանին, Արկադի Հայրապետյանին, Ռուբեն Սաֆարյանին և Իվան-Վանիկ Ստեփանյանին: Նրանց մեղադրանք առաջադրվեց ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքի 206¹ հոդվածով, որը նախատեսում էր պատասխանատվություն «սովետական պետական և հասարակական կարգերը արատավորող ակնհայտ հերյուրանքներ տարածելու» համար: 1967 թ. նոյեմբերի 25–29-ը տեղի ունեցավ յոթ հոգուց բաղկացած խմբի դատավարությունը, որի արդյունքում դատապարտյալներին սահմանվեցին մեկ տարի վեց ամսից մինչև երկու տարի վեց ամիս ազատազրկման ժամկետներ: Համաներման կիրառման արդյունքում՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության 1967 թ. հոկտեմբերի

31-ի որոշմամբ, իսբի չորս անդամներ վաղաժամկետ ազատ արձակվեցին (Մանուկյան Ա., 2005):

1968 թ. ընթացքում գործող «Հանուն հայրենիքի» ընդհատակյա կազմակերպությունը այդ նույն տարում տպագրում է նույնանուն ամսագիր, որի հոդվածներից մեկը՝ «Դատական կատակերգությունը», նվիրված է «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» կազմակերպության դատավարությանը: Հոդվածի հեղինակը՝ Հովիկ Վասիլյանը, անդրադառնալով դատավարության քաղաքական ենթատեքստին, գրում է. «Դարձյալ հայ ժողովրդի 3 ազնիվ ու հայրենասեր զավակներ դատվեցին հանուն այն բանի, որ քննադատել էին մի քաղաքականություն, որը բխելով ռուս-թուրքական հարաբերությունների շահերից, բոլորովին հաշվի չէր առնում այդ առնչությամբ տուժող Հայ ժողովրդի շահերը» (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6, թ. 22):

Դատավարության ընթացքը նկարագրելիս Հ. Վասիլյանը ընդգծում է դատական գործընթացի անօրինական բնույթը՝ նշելով. «մեղադրական որևէ լուրջ փաստի բացակայությունը հնարավորություն չէր ընձեռում դատական կազմին գեթ ձևականորեն մնալու օրինականության սահմաններում»: Հեղինակի այս դիտարկումները կարևոր են նրանով, որ ներկայացնում են ոչ միայն դատավարության նկատմամբ ընդհատակյա այլախոհ շրջանակների գնահատականը, այլև այն քաղաքական ու իրավական միջավայրը, որի շրջանակում իրականացվում էր այլախոհական գործունեության ճնշումը Խորհրդային Հայաստանում:

«Հայաստանի վերամիավորման միություն» ընդհատակյա կազմակերպություն

1969 թ. աշնանը հայ այլախոհական միջավայրում ձևավորվում է նոր ընդհատակյա կազմակերպություն՝ «Հայաստանի վերամիավորման միությունը» (ՀՎՄ): Կազմակերպության անվանումը, գաղափարական ուղղվածությունն ու ծրագրային առաջնահերթությունները լիովին համահունչ էին ժամանակաշրջանի ազգային-քաղաքական մտահոգություններին: ՀՎՄ-ն իր գործունեության կենտրոնում դրել էր Հայոց ցեղասպանության հիշատակի բարձրաձայնումը, ինչպես նաև Հայաստանի պատմականորեն կորցրած տարածքների՝ Նախիջևանի

և Լեոնային Ղարաբաղի՝ Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորման խնդիրը, ինչը հստակ արտահայտված էր կազմակերպության անվան մեջ:

Չնայած կազմակերպության գործունեության մեջ նկատելի են նաև անկախական գաղափարների որոշ ձևակերպումներ, դրանց դերը երկրորդային էր: ՀՎՄ-ի հիմնական նպատակն ու ռազմավարական ուղղվածությունը մնում էր Նախիջևանի և Ղարաբաղի միացման հարցի առաջ մղումը, ինչը դիտարկվում էր որպես ազգային-քաղաքական առաջնահերթություն խորհրդահայ այլախոհական շարժման համատեքստում:

Մինչև «Հայաստանի վերամիավորման միության» ձևավորումը Սուրեն Մելիքյանը խորությամբ ուսումնասիրել էր հայոց պատմությունը և հանգել դիտարկմանը, որ Խորհրդային Հայաստանի պայմաններում հայկական ազգային շահերը համակարգված կերպով անտեսվում են: Այս ուսումնասիրությունները, ինչպես նաև տարբեր միջավայրերում Լեոնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի վերաբերյալ ունեցած քննարկումները, նպաստեցին նրա մոտ ազգայնական և հայրենասիրական ընկալումների ձևավորմանը: Այդ գաղափարական հիմնավորման վրա Մելիքյանը նախաձեռնում է գաղտնի խմբի ստեղծումը, որի նպատակն էր ուսումնասիրել Ղարաբաղի և Նախիջևանի պատմական ու քաղաքական անցյալը և հետագայում այդ տարածքների Խորհրդային Հայաստանին վերամիավորման հարցը բարձրացնել համապատասխան իշխանական կառույցներում:

1969 թ. սեպտեմբերին և հոկտեմբերին Մելիքյանը կազմակերպում է մի շարք հանդիպումներ համախոհների հետ՝ քննարկելով կազմակերպության ձևավորման ու գործունեության հիմնադրույթները: Քննարկումների արդյունքում որոշում է ընդունվում նորաստեղծ ընդհատակյա կառույցը անվանել «Հայաստանի վերամիավորման միություն» և ղեկավարի պաշտոնում ընտրել Սուրեն Մելիքյանին, որն արդեն կազմել էր կազմակերպության ծրագիրն ու նպատակադրումները: Կազմակերպության հիմնական նպատակն էր ձգտել Խորհրդային Հայաստանին միացնել բոլոր այն տարածքները, որոնք

պատմականորեն հանդիսացել էին Հայաստանի մաս (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թ. 4):

Այս ժամանակահատվածում ազգային և հայրենասիրական համոզումներ ունեցող Վալտեր Մելիքյանը (Սուրեն Մելիքյանի եղբայրը), ինչպես նաև Յուրիկ Բուդաղյանը և Սերոբ Սարգսյանը, տեղեկանալով Սուրեն Մելիքյանի նախաձեռնությամբ ստեղծված ընդհատակյա կազմակերպության գոյության մասին, որոշեցին միանալ «Հայաստանի վերամիավորման միությանը» և իրենց գաղափարական մասնակցությամբ աջակցել կազմակերպության նպատակների իրականացմանը:

1969 թ. հոկտեմբերին և 1970 թ. հունվարին տեղի ունեցած գաղտնի հավաքույթների ընթացքում Յուրիկ Բուդաղյանը հանդես է եկել ազգային խնդիրներին նվիրված ելույթներով՝ ընդգծելով, որ Լեոնային Ղարաբաղը և Նախիջևանը պետք է միացվեն Խորհրդային Հայաստանին: Վալտեր Մելիքյանի նախաձեռնությամբ կազմակերպված մեկ այլ հանդիպման ժամանակ ներկայացվել է ՀՎՄ-ի համառոտ ծրագիրը, Բուդաղյանի կազմած կանոնադրությունը, ինչպես նաև հանձնարարականներ՝ ուսումնասիրելու հայկական պատմությանը նվիրված գրականությունը: Ծրագրում նշվում էր, որ կազմակերպությունն ունենալու է ընդհատակյա կառուցվածք և ստեղծելու է նոր խմբեր ու խմբակներ՝ համախոհների ներգրավման նպատակով:

Կազմակերպության անդամները համոզված էին, որ հայ ժողովուրդը կանգնած է ազգային ինքնության կորուստի վտանգի առաջ, իսկ խորհրդային համակարգում ժողովրդավարությունն ու ազատությունը բացակայում են: Այս քննարկումների արդյունքում նրանք հաստատեցին իրենց միասնական դիրքորոշումն ու վճռականությունը՝ Լեոնային Ղարաբաղի և Նախիջևանի Խորհրդային Հայաստանին միացման հարցում, ինչից հետո ՀՎՄ-ի ներսում սկսվեցին ավելի հաճախակի հանդիպումներ և ավելի կազմակերպված գործունեություն՝ նոր անդամներ ներգրավելու նպատակով (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թ. 6):

ՀՎՄ անդամները, ունենալով կապեր խորհրդահայ այլախոհական շարժման այլ ներկայացուցիչների հետ, ձեռք էին բերել ազգային գաղափարներ պարունակող մի շարք նյութեր ու ձեռագրեր: Այդ նյութերին ծանոթանալուց հետո Յուրիկ Բուդաղյանը 1970 թ. հեղինակեց «Դիտարկումներ», «Երկու խոսք», «Մեր խնդիրներն արդի էտապում», «Հայոց ազգային հարցը և նրա լուծման հնարավորությունները» և «Ազգային հարցի էությունը» վերնագրերով հոդվածներ: Բուդաղյանը դրանցում ընդգծում էր, որ խորհրդային իշխանությունները հետևողականորեն ոտնահարում են հայ ժողովրդի ազգային զգացմունքներն ու իրավունքները: «Մեր խնդիրներն արդի էտապում» հոդվածում նա նաև նշում էր, որ հակակառավարական խմբեր գոյություն ունեն ԽՍՀՄ այլ հանրապետություններում ևս և կոչ էր անում ստեղծել միասնական պայքարի ճակատ այդ խմբերի հետ: Նրա աշխատություններում կրկնվող հիմնական ուղերձն այն էր, որ ազատությունը «բանտարկված է կարմիր քողով», անկախության ձգտումը՝ ճնշված, իսկ Խորհրդային Հայաստանը գտնվում է քաղաքական-տնտեսական կախվածության և ճնշման պայմաններում:

Նույն ժամանակահատվածում Վալտեր Մելիքյանը հրատարակեց «Ներկա էությանը՝ անցյալի շարունակությունն է» և «Հիշեցում հայրենասերներին» հոդվածները, որտեղ շեշտում էր, որ Խորհրդային կառավարության վարած քաղաքականությունը հակասում է մարքսիստական սկզբունքներին և իր բնույթով ռեակցիոն է: Մելիքյանի դիտարկմամբ՝ երկրում խարխլվում են մարդու իրավունքները, գործում է բռնության համակարգ, իսկ ազգային համայնքների նկատմամբ իրականացվում է մշակութային և քաղաքական ճնշում: Հոդվածների եզրափակիչ հատվածներում նա կոչ էր անում հայերին պայքարել ազգային միասնության, իրավունքների պաշտպանման և ինքնիշխանության վերականգնման համար (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թթ. 27-28):

ՀՎՄ-ն նաև կարողացել է ազգային գաղափարներ պարունակող մի շարք հոդվածներ և թռուցիկներ տարածել Լեռնային Ղարաբաղում՝ ձգտելով այնտեղ ձևավորել պայքարի օջախներ և ընդլայնել կազմակերպության ազդեցության աշխարհագրությունը: Այդ նպատակով Վալտեր Մելիքյանը պատրաստել է շուրջ

տասը ձեռագիր նյութեր, որոնք 1970 թ. նոյեմբերին գաղտնի կերպով փոխադրվել են Ստեփանակերտ՝ տարածման և գիտակցության ձևավորման նպատակով (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թ. 30):

1971 թ. փետրվարին Պետական անվտանգության կոմիտեն բացահայտեց «Հայաստանի վերամիավորման միություն» ընդհատակյա կազմակերպությունը, ինչին ի պատասխան սկսվեցին կազմակերպության անդամների ձերբակալությունները: 1971 թ. փետրվարի և մայիսի ընթացքում կալանավորվեցին Վալտեր Մելիքյանը, Յուրիկ Բուդաղյանը, Սերոբ Սարգսյանը, Սուրեն Մելիքյանը և Արամայիս Խաչատրյանը: Դատաքննության ընթացքում ՀՎՄ ձերբակալված անդամները պնդում էին, որ կազմակերպության հիմնադրումը, հավաքների անցկացումն ու ազգային գաղափարներով տոգորված նյութերի պատրաստումը և տարածումը միտված չեն եղել խորհրդային իշխանության թուլացմանը կամ քայքայմանը:

1971 թ. հոկտեմբերի 18-ին դատարանը ՀՎՄ անդամներին մեղավոր ճանաչեց ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքի 206¹ հոդվածով («սովետական պետական և հասարակական կարգերն արատավորող ակնհայտ հերյուրանքներ տարածելը») և նրանց նկատմամբ սահմանեց հետևյալ ազատազրկման ժամկետները. Վալտեր Մելիքյան՝ 3 տարի, Յուրիկ Բուդաղյան՝ 3 տարի, Սերոբ Սարգսյան՝ 2 տարի, Սուրեն Մելիքյան՝ 2 տարի, Արամայիս Խաչատրյան՝ 1 տարի (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թ. 12):

Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ դատավճռից շուրջ հինգ ամիս անց ՊԱԿ-ի հանձնարարությամբ անցկացվեց նոր դատավարություն՝ նոր դատավորի և դատախազի մասնակցությամբ: 1972 թ. մարտի 20-ին կայացված երկրորդ դատավճռով փոխվեց մեղադրանքի իրավական որակումը. ՀՎՄ անդամները մեղավոր ճանաչվեցին ՀԽՍՀ քրեական օրենսգրքի 65-րդ հոդվածի 1-ին մասով («հակասովետական ագիտացիա և պրոպագանդա») և 67-րդ հոդվածով («առանձնապես վտանգավոր պետական հանցագործություններին ուղղված կազմակերպիչ գործունեություն, ինչպես նաև հակասովետական կազմակերպությանը մասնակցություն») (Սուրեն Մելիքյանի անձնական արխիվ):

Նոր դատավճռով Վալտեր Մելիքյանը դատապարտվեց 4 տարի ազատազրկման, Յուրիկ Բուդաղյանը՝ 3 տարի 6 ամիս, Սուրեն Մելիքյանը՝ 3 տարի, իսկ Սերոբ Սարգսյանը՝ 2 տարի: Առաջին դատավճռով 1 տարվա ազատազրկման դատապարտված Արամայիս Խաչատրյանը երկրորդ դատավարության ընթացքում ներգրավվեց արդեն վկայի կարգավիճակով (ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8, թթ. 33-34):

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1960–1970-ական թթ. խորհրդահայ այլախոհական շարժման ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «Հայաստանի վերամիավորման շարժում» (1966–1967) և «Հայաստանի վերամիավորման միություն» (1969–1971) կազմակերպությունները ներկայացնում են ազգային-քաղաքական դիմադրության այն ձևերը, որոնք ձևավորվել են Խորհրդային Հայաստանի հասարակական-քաղաքական դաշտում՝ վերամիավորման գաղափարի շուրջ: Երկու կառույցներն էլ, չնայած իրենց գործողությունների սահմանափակ ծավալին, հայ այլախոհական շարժման մեջ զբաղեցրել են առանձնահատուկ տեղ՝ արտահայտելով ազգային ինքնության, պատմական արդարության և տարածքային ամբողջականության վերականգնման պահանջը:

Չնայած կազմակերպությունների գործունեությունը ճնշվեց խորհրդային ռեպրեսիվ կառույցների կողմից, նրանց գոյությունն ու գաղափարական ժառանգությունը ունեցան նշանակալի ազդեցություն խորհրդահայ այլախոհական շարժման հետագա զարգացման վրա: Նրանց գաղափարներն ու քաղաքական պահանջները հետագայում արտացոլվեցին այլախոհական միջավայրի ավելի լայն շրջանակներում՝ նպաստելով ազգային ինքնագիտակցության ամրապնդմանը և հայ հասարակության մեջ վերամիավորման հարցի պահպանմանը որպես կենսունակ քաղաքական օրակարգ:

Համառոտագրություններ

ՀԱԱ – Հայաստանի ազգային արխիվ

Abbreviations

HAA - National Archives of Armenia

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հարությունյան Շ. (2024), Այլախոհության գաղափարական ուղղվածությունները Խորհրդային Հայաստանում 1960–80-ական թթ., Երևան, Գիտական տեղեկագիր, № 1 (46), էջ 67-78:
2. Հարությունյան Վ. (2014), Այլախոհությունը Խորհրդային Հայաստանում, Երևան, «Վան Արյան» հրատ.:
3. Մանուկյան Ա. (2005), Քաղաքական այլախոհությունը Հայաստանում 1950–1988 թթ., Երևան, «Ամրոց Գրուպ» հրատ.:
4. ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 6:
5. ՀԱԱ, ֆ. 1191, ց. 20, գ. 8:
6. Պարույր Հայրիկյանի անձնական արխիվ, փաստաթղթեր:
7. Սուրեն Մելիքյանի անձնական արխիվ, փաստաթղթեր:

REFERENCES

1. Harutyunyan Sh. (2024), Aylaxohowt'yan gaghap'arakan owghghvac'owt'yownnery' Xorhrdayin Hayastanowm 1960–80-akan t't'. /Ideological orientations of dissent in Soviet Armenia in the 1960s–1980s/, Scientific Bulletin, No. 1 (46), p. 67-78.
2. Harutyunyan V. (2014), Aylaxohowt'yowny' Xorhrdayin Hayastanowm /Dissent in Soviet Armenia/, Yerevan, Van Aryan Publishing.
3. Manukyan A. (2005), Qaghaqakan aylaxohowt'yowny' Hayastanowm 1950–1988 t't'. /Political Dissent in Armenia (1950–1988)/, Amrots Group Publishing.
4. NAA, fund 1191, list 20, file 6.
5. NAA, fund 1191, list 20, file 8.
6. Paruyr Hayrikyan personal archive, documents.
7. Suren Melikyan personal archive, documents.

**Manifestations of the Idea of Territorial Reunification in the Underground
Organizations “Union for the Reunification of Armenia” (1966–1967) and “Movement
for the Reunification of Armenia” (1969–1971)**

Conclusion

***Key words and expressions:** Dissent, Union for the Reunification of Armenia, Movement for the Reunification of Armenia, Armenian Genocide, Nagorno-Karabakh, Nakhichevan, Armenian language, Judicial Comedy.*

The article presents a comparative analysis of the underground organizations “Union for the Reunification of Armenia” (1966–1967) and “Movement for the Reunification of Armenia” (1969–1971), examining them as embodiments of the idea of territorial reunification within the context of Soviet-Armenian dissident activity. Both organizations defined the principle of reunification as their central ideological and political objective, a priority clearly reflected both in their programmatic guidelines and in their very names. Their activities focused primarily on the restoration of Armenia’s territorial integrity, the public articulation of the Armenian Genocide, and the pursuit of historical justice.

The comparative examination demonstrates that these two structures represent distinct manifestations of a common ideological current. They share multi-layered similarities—ideological, organizational, and nominal—positioning them as significant stages in the evolution of national-political dissent in Soviet Armenia.

Шаген Арутюнян

**Проявления идеи территориального воссоединения в подпольных организациях
«Движение за воссоединение Армении» (1966–1967) и «Союз за воссоединение
Армении» (1969–1971)**

Заключение

Ключевые слова и выражения: диссидентство, «Движение за воссоединение Армении», «Союз за воссоединение Армении», Геноцид армян, Нагорный Карабах, Нахичевань, армянский язык, «Судебная комедия».

В статье представляется сравнительный анализ подпольных организаций «Движение за воссоединение Армении» (1966–1967) и «Союз за воссоединение Армении» (1969–1971), рассматриваемых как выражение идеи территориального воссоединения в контексте советско-армянского диссидентского движения. Обе организации определяли идею воссоединения в качестве ключевой идеологической и политической цели, что ярко проявляется как в их программных установках, так и в самих названиях. Основные направления их деятельности были ориентированы на восстановление территориальной целостности Армении, публичное освещение проблемы Геноцида армян и утверждение исторической справедливости.

Сравнительный анализ показывает, что данные организации представляют собой два варианта проявления единого идеологического течения. Они характеризуются многоуровневыми сходствами идеологическими, организационными и номинальными, что позволяет рассматривать их как важные этапы в развитии национально-политического диссидентского движения в Советской Армении.

Շահեն Հարությունյան - Պատմական գիտությունների թեկնածու: Գիտական հետաքրքրությունները՝ ԽՍՀՄ այլախոհական շարժումները 1960-1980-ական թվականներին, դրանց առաջացման նախադրյալները, առանձնահատկությունները, գաղափարական ուղղությունները և դրսևորումները: Հեղինակ է շուրջ 10 գիտական հոդվածի: sh.harutyunyan.edu@gmail.com

Shahen Harutyunyan – Ph.D. in History. Research interests include dissident movements in the USSR during the 1960s–1980s, their preconditions, specific features, ideological directions, and modes of expression. Author of about 10 scholarly articles. sh.harutyunyan.edu@gmail.com

Шаген Арутюнян - Кандидат исторических наук. Сфера научных интересов охватывает диссидентские движения в СССР 1960–1980-х годов, предпосылки их

возникновения, особенности, идеологические направления и формы проявления. Автор около 10 научных статей. sh.harutyunyan.edu@gmail.com

Խմբագրություն է ուղարկվել 10.03.2025թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 19.03.2025թ.

Հրատարակման է ներկայացվել 14.01.2026թ.